

Рибалко Л. С.*доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна***Rybalko L. S.***, doctor of education, professor, professor of general education and pedagogics, Kharkiv national pedagogical university G. S. Skovoroda, c. Kharkiv, Ukraine*

ХАРКІВСЬКА АКМЕОЛОГІЧНА ШКОЛА: НАУКОВІ ІДЕЇ ТА ЇХ ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

HARKIV ACMEOLOGICAL SCHOOL: SCIENTIFIC IDEAS AND THEIR PRACTICAL REALIZATION IN HIGHER EDUCATION

У статті доведена актуальність акмеології як науки про розвиток особистості. Описані здобутки вчених, які займаються педагогічною акмеологією в Україні. Присвячується увага вивченню акмеологічної компетентності та акмеологічної культури особистості, наводяться способи формування таких особистісних новоутворень. Зазначається, що метою і результатом розвитку людини є досягнення нею нових акме-вершин.

Ключові слова: акмеологія, підготовка фахівців до професійної діяльності, акмеологічна компетентність, акмеологічна культура, професійна самореалізація.

The paper demonstrated the relevance acmeology as the science of personality development. Described the achievements of scientists engaged in teaching acmeology Ukraine. Attention is paid to the study acmeological competence and acmeological cultural, are the methods of formation of personal neoplasms. It is noted that the aim and outcome of human development is attained the acme-new heights.

Keywords: acmeology, training for professional activities, acmeological competence, acmeological culture, professional self-realization.

Реалізація акмеологічного підходу в педагогічних дослідженнях стала можливою завдяки акмеології як науки про розвиток особистості. Ідеї повноцінного розвитку особистості на основі реалізації її задатків та обдарувань зустрічаються у працях багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних філософів, психологів, соціологів, педагогів і представників різних наук, які посередньо чи безпосередньо торкнулися проблеми «розквіту» людини. Наукові ідеї стали ваговим підґрунтям виникнення, становлення й розвитку акмеологічних шкіл в Україні.

Поняття «акмеологія» введено в науковий обіг вітчизняним психологом М. Рибніковим, який займався проблемами педагогічної і вікової психології, психології пам'яті та питаннями акмеології, а в 1928 р. запропонував називати розділ вікової психології акмеологією. Відомий учений організував роботу Біографічного інституту, перед яким ставилося завдання – вивчати і систематизувати біографії відомих людей. Дослідник планував створити центр усебічного, систематичного, тривалого вивчення людини на всіх стадіях її розвитку. «Поряд із дитинством повинен вивчатися і зрілий вік (акмеологія), і похилий (геронтологія). Усі ці три основні ступені людського життя повинні вивчатися узгоджено. Це вивчення повинно доповнювати одне одного і стосовно методів і цілей» [7, с. 16].

У другій половині ХХ-го століття опубліковані праці Н. Кузьміної, присвячені питанням формування професіоналізму діяльності викладача та майстра виробничого навчання, професіоналізму вчителя, в яких визначено об'єктом акмеології професійну діяльність викладача, що згодом зумовило зародження нової акмеологічної галузі – педагогічної акмеології [5]. У той же час дослідниками А. Деркачем, В. Зазикіним викладені акмеологічні ідеї та їх практичне застосування в різних галузях [1].

Нині відомі праці українських вчених В. Гладкової, О. Гречаник, Ю. Єрмак, Г. Коваленко, Л. Рибалко, Х. Шапаренко та інших, які свідчать про розвиток акмеологічних ідей в Україні [1-9]. Плідно працює Українська академія акмеології (УАА), яка зареєстрована в Україні як всеукраїнська громадська організація, що об'єднує на добровільних засадах провідних учених, викладачів, фахівців, які працюють в різних регіонах та галузях національного господарства з метою створення сприятливих умов для самореалізації особистості в умовах соціально-економічного розвитку України. Академія координує роботу акмеологічних шкіл в Україні.

У межах таких шкіл проводяться наукові дослідження з акмеології. Так, у дослідженні Л. Рибалко (2008) науково обґрунтовано акмеологічні засади самореалізації особистості, що включають основні положення й ідеї акмеології, педагогічної акмеології, теорії розвитку особистості, професіоналізму, гуманістичної психології й педагогіки. Доведено, що розробка акмеологічних засад професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя вимагає: а) вивчення загальних положень акмеології щодо самореалізації особистості; б) узагальнення матеріалу з акмеології та педагогічної акмеології і виділення основоположних досягнень акме розвитку особистості, формування професійного акме, забезпечення готовності до професійно-педагогічної самореалізації, реалізація яких суттєво впливає на отримання позитивних результатів дослідження; в) виявлення конкретних акмеологічних положень щодо розкриття сутності професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя [6].

З позиції акмеологічного підходу обґрунтовано суть професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя як цілеспрямованої, спеціа-

льно організованої діяльності (самодіяльності), механізмами котрої є розпредметнення педагогічного досвіду, трансформація (перероблення та набуття власного досвіду), опредметнення сутнісних сил у процесі професійно-педагогічної підготовки, спрямованої не лише на розкриття і реалізацію сутнісних сил, але й на досягнення вищого ступеня розвитку – акме.

Розроблено модель науково-методичної системи забезпечення готовності майбутнього вчителя до професійно-педагогічної самореалізації на акмеологічних засадах, яка стала новим науковим результатом. Згідно розробленої моделі готовність майбутнього вчителя до професійно-педагогічної самореалізації забезпечується: реалізацією положень акмеологічного підходу до розкриття питань самореалізації особистості, зокрема професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя; спрямуванням мети і завдань професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя на формування готовності та досягнення акме, виявленням і розвитком зв'язку між структурою, функціями самореалізації та її змістом у фаховій підготовці майбутнього вчителя; залученням майбутніх учителів до різних видів діяльності: виховної, навчально-пізнавальної, дослідницької, самоосвітньої; здійснення моніторингу за напрямками (мотиваційно-стимулювальний, діагностико-інформаційний, актуалізаційно-прогнозувальний, проектуально-реалізувальний, коригувально-удосконалювальний); упровадженням технології, яка спрямовує студентів на досягнення акме, розвиток особистості, формування акме в професії вчителя; постійним відстеженням динаміки показників і рівнів професійно-педагогічної самореалізації за виявленими критеріями сформованості; отриманням продуктивного результату – готовності.

У дослідженні вперше розроблено і використано професіограму з елементами акмеограми майбутнього вчителя. Упроваджено технологію забезпечення готовності майбутнього вчителя до професійно-педагогічної самореалізації з позиції акмеологічного підходу, яка передбачала проведення моніторингу якості підготовки за напрямками й упроваджувалася в експериментальних групах як способи: стимулювання досягнення успіху у процесі професійно-педагогічної самореалізації (E_1); саморозкриття внутрішнього потенціалу засобами акмеологічного тренінгу (E_2); формування індивідуального стилю професійно-педагогічної самореалізації (E_3) [10].

Одним із актуальних завдань післядипломної педагогічної освіти в Україні, як вважає дослідник О. Гречаник (2011), є формування акмеологічної компетентності вчителя, яка формується в процесі цілеспрямованого переорієнтування його поглядів, переконань, думок, ідейних принципів на розвиток природи самовдосконалення. У дослідженні з теми «Формування акмеологічної компетентності вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти» автором з'ясовано суть акмеологічної компетентності вчителя як інтегра-

тивного особистісного новоутворення, що характеризується усвідомленим постійним прагненням самовдосконалення в процесі професійної педагогічної підготовки/перепідготовки, інтегрованими педагогічними та акмеологічними знаннями і вміннями, розвиненими особистісними акмеологічними якостями (самооцінка, саморефлексії, самокорекції, самопрогнозування). У науковій праці обґрунтовано складники акмеологічної компетентності вчителя: мотиваційно-ціннісний, змістово-процесуальний, особистісно-рефлексивний. Науково обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність педагогічних умов, а саме: стимулювання слухачів післядипломної педагогічної освіти до постійного самовдосконалення в процесі професійної педагогічної підготовки/перепідготовки; оволодіння слухачами інтегрованими педагогічними та акмеологічними знаннями і вміннями в системі післядипломної педагогічної освіти; розвиток особистісних акмеологічних якостей (самооцінка, саморефлексії, самокорекції, самопрогнозування) вчителя, що реалізуються за допомогою відповідних прийомів, методів, форм, засобів на теоретичному, практичному, науково-дослідному етапах. Уточнено критерії та показники сформованості акмеологічної компетентності вчителя [3].

Практичну цінність дослідження О. Гречаник складають прийоми, методи, форми, що позитивно вплинули на сформованість акмеологічної компетентності слухачів системи післядипломної освіти такі заходи, як проведення: науково-методичного семінару на тему: «Самовдосконалення особистості вчителя»; ділової гри на тему: «Розробка професіограми та акмеограми вчителя» анкетування з метою з'ясування факторів, які сприяють чи заважають моєму професійному зростанню; читачької конференції на тему: «Життя відомих педагогів, шляхи становлення професіоналізму й педагогічної майстерності»; виставки навчально-методичних, навчальних посібників, періодичних видань, публікацій на тему: «Акмеологія – наука XXI століття». Ефективними виявилися практичні заняття з «Основ педагогічної майстерності» (теми «Розробка технології розв'язання педагогічних ситуацій», «Технологія саморозвитку вчителя», «Технології розвитку педагогічних здібностей, семінарське заняття на тему: «Моделювання акмеологічного середовища в педагогічному колективі». Слухачів зацікавили індивідуальні навчально-дослідні завдання, як: проаналізувати й оцінити рівень професійного зростання за останні п'ять років; розробити технологічну карту роботи щодо подолання перешкод професійної самореалізації; запропонувати власну програму самоосвіти та самовиховання.

У науковій праці А. Смульської (2013) визначено суть поняття «акмеологічна культура майбутніх правознавців» як особистісного новоутворення, в основі якого лежить прагнення досягати нових вершин у професійній підготовці та являє собою єдність професійно-правничих та акмеологічних цінностей, знань, умінь, особистісних якостей, між якими існують певні зв'язки та відношення, а

також розкрито структурні компоненти акмеологічної культури майбутніх правознавців. Ученою теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність педагогічних умов: виявлення перешкод, що заважають формуванню акмеологічної культури майбутніх правознавців та їх подолання в навчально-виховному процесі класичного університету; залучення майбутніх правознавців до активного самовдосконалення особистісно-професійного потенціалу й набуття досвіду практичної діяльності в позанавчальний час [8].

У процесі експериментальної роботи проводили бесіди, дискусії, години спілкування, на яких обговорювалися теми «Стильові тенденції у професійній підготовці фахівців-юристів», «Зовнішні прояви індивідуальності юриста», «Альтернативні засоби вирішення спорів як ознака креативності майбутніх правознавців». Під час спілкування студенти юридичного факультету орієнтували на образ успішного юриста, який не лише має глибокі правові знання, сформовані вміння правознавця, але й володіє акмеологічною культурою. Знаннями та вміннями акмеологічної культури майбутні правознавці оволодівали під час вивчення навчальних дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки «Ораторське мистецтво», «Правнича лінгвістика», «Етика», «Конфліктологія». Ефективною виявилися ділова гра «Судова промова», в ході якої розігрували ролі прокурора, судді, адвоката, потерпілого. Такий підхід дозволяв студентам більш глибоко знайомитися з функціями та посадовими обов'язками правознавців. У правничій клініці формування акмеологічної культури майбутніх правознавців здійснювали трьома шляхами: студент-клієнт, імітація судових дебатів, лекторій з процесуальних питань. Студентів готували до офіційного представництва прав потерпілого в суді під контролем практикуючого адвоката. Пересічні громадяни зверталися до студентів з фактами справ, наприклад, з приводу незаконного звільнення з роботи позивача через відмову роботодавця від попередньої домовленості щодо припинення трудових відносин не за згодою сторін, а за власним бажанням. У такій ситуації працівник втрачав заробітну платню на два місяці. Довести власну конкурентоспроможність студенти мали змогу на семінарі «Сучасні тенденції працевлаштування правознавців», на якому обговорювалися питання використання потенціалу сучасних медіа в розв'язанні проблеми працевлаштування, підготовки портфоліо та презентації власних досягнень у навчально-виховному процесі, діагностика рівня готовності майбутніх правознавців до професійної самореалізації.

На базі Харківської акмеологічної школи виконано дослідження Ю. Єрмак на тему: «Професійне самопізнання майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки» [4]. Авторка дисертації визначила поняття «професійне самопізнання майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки», розкрила його структуру (мотиваційна спрямованість, знання й уміння здійснювати професійне самопізнання, особистісно-професійні якості). У процесі

експериментальної роботи доведена ефективність технології стимулювання професійного самопізнання майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки як цілеспрямованої організованої взаємодії зі студентами на засадах співпраці й максимального розкриття власного потенціалу у фаховій підготовці, що реалізується на діагностичному, практичному, коригувальному етапах.

У експериментальній групі викладачі підсилювали інтерес до змісту фахових дисциплін проведенням бесід на теми «Що означає пізнати себе?», «У чому полягає сенс життя?», «Ідеал ученого очима студентів», «Як зробити цікавим свій урок?», «Професія вчителя і мої захоплення», переконуючи студентів у необхідності розкриття й розвитку професійно-педагогічного потенціалу в процесі фахової підготовки. Доповнення змісту фахових дисциплін інформацією про самопізнання особистості, роль самовиховання в становленні фахівця, використання біографічних даних відомих учених (М. Вавілов, Д. Менделєєв та інші), заслужених учителів (М. Гузик, В. Шаталов) викликали інтерес студентів до власного «Я», бажання наслідувати відомих учених, улюблених учителів. Майбутні вчителі усвідомлювали значущість професійного самопізнання, його роль у професії вчителя, необхідність самовдосконалення. У діалогах зі студентами йшлося про важливість набуття людиною певного статусу в суспільстві, якому допомагають своєчасне пізнання й розкриття професійних і педагогічних здібностей у навчально-виховному процесі.

На заняттях викладачі ознайомлювали студентів з видами робіт (скласти план відповіді, написати конспект, скласти есе, поставити запитання, запропонувати нестандартне розв'язання задачі), пропонували як основу рекомендовані підручники і додаткову літературу. До завдань долучали такі питання: «Які труднощі виникли під час виконання самостійної роботи?», «Які якості полегшували Вам виконати самостійну роботу?», «Як Ви плануєте вдосконалювати себе?». Студенти складали завдання для самоконтролю творчого, реконструктивного, репродуктивного, характеру з навчального матеріалу, що вивчається. Додатково з майбутніми вчителями провели тренінг «Упевненість у собі як показник компетентності вчителя» (Н. Баранова), який допоміг розібратися у своїх власних поглядах і настановах, сприяв розумінню цінності та необхідності самопізнання, вихованню в собі професійної впевненості. Ефективними виявилися поради, рекомендації для виконання завдань «Моє дерево життя», «Складання програми самовдосконалення вчителя», «Уміння позитивно мислити», «Учень майбутнього». Під час експериментальної роботи навчально-методичні вказівки, рекомендації, поради з фахових дисциплін доповнювали інформацією про прийоми й методи самопізнання особистості, складали питання для самостійної роботи і педагогічної практики з акцентуванням необхідності професійного самопізнання.

Студентам пропонували вдосконалювати власні особистісно-професійні якості (силу волі, те-

рплячість, допитливість, відповідальність, комунікативність, емоційну стійкість) засобами аутотренінгу, а також під час педагогічних практик допомагали підбирати вправи аутогенного тренування для дітей різного віку. Було проведено бесіду на тему: «Як навчити школярів займатися аутогенним тренуванням?». Майбутні вчителі перевіряли виконання навчальних завдань за допомогою комп'ютерних тестів, готували презентацію на підсумкову конференцію.

Таким чином, використання акмеологічного підходу в педагогічних дослідженнях орієнтує дослідника на виявлення шляхів досягнення особистістю акме, створення умов для творчої самореалізації майбутніх фахівців, зокрема майбутніх учителів. Нами доведена актуальність акмеології як науки про розвиток особистості. Описані здобутки вчених, які займаються педагогічною акмеологією в Україні, мають теоретичну й практичну значущість для розвитку вищої та середньої школи. Проаналізовані наукові праці, які виконані в межах Харківської акмеологічної школи на базі Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Акцентовано на вивченні акмеологічної компетентності та культури особистості, пропонуються шляхи формування таких особистісних новоутворень. Зазначається, що метою і результатом розвитку людини є досягнення нею нових акме-вершин.

У подальшому результати акмеологічних досліджень слід використовувати в професійній підготовці, перепідготовці і підвищенні кваліфікації працівників освіти, охорони здоров'я, правоохоронних служб, підприємницької діяльності, управлінських органів.

Список літератури

1. Акмеология : учеб. пособие / А. Деркач, В. Зазыкин. – СПб. : Питер, 2003. – С. 117.
2. Гладкова В. М. Основы акмеологии : пособие / В. М. Гладкова, С. Д. Пожарский. – Л. : Новый свет, 2000. – 320 с.
3. Гречаник О. Є. Формування акмеологічної компетентності вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. Є. Гречаник. – Харків, 2012. – 20 с.
4. Єрмак Ю. І. Професійне самопізнання майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Ю. І. Єрмак. – Харків, 2014. – 20 с.
5. Кузьмина Н. В. Основание фундаментальной и синергетической акмеологии / Н. В. Кузьмина, С. Д. Пожарский // Акмеология – наука XXI століття : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Київ, 2005. – С. 14-51.
6. Рибалко Л. С. Формування акмеологічної позиції майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки : [монографія] /Л. С. Рибалко, Г. С. Коваленко. – Харків : Цифрова друкарня № 1, 2013. – 190с.
7. Рыбников Н. А. Как создавался психологический институт / Н. А. Рыбников // Вопросы психологии. – 1994. – №1. – С. 6-16.
8. Смутьська А. В. Формування акмеологічної культури майбутніх правознавців у навчально-виховному процесі класичного університету : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / А. В. Смутьська. – Харків, 2013. – 20 с.
9. Шапаренко Х. А. Формування професійної компетентності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів на засадах акмеологічного підходу : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Х. А. Шапаренко. – Харків, 2008. – 20 с.